

ТЭРЫТОРЫЯ

У абмеркаванні ўдзельнічалі Ірына КІТУРКА, рэктар Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук; Віктар БЕЛАЗАРОВІЧ, дэкан факультэта гісторыі, камунікацыі і турызму, кандыдат гістарычных навук; Эдмунд ЯРМУСІК, прафесар кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін, доктар гістарычных навук; Андрэй ГЕЦЭВІЧ, загадчык кафедры турызму і культурнай спадчыны, кандыдат

гістарычных навук, Валерый ЧАРАПІЦА, прафесар кафедры ўсеагульнай і славянскай гісторыі, кандыдат гістарычных навук; Наталля УЛЕЙЧЫК, дацэнт кафедры ўсеагульнай і славянскай гісторыі, кандыдат гістарычных навук; Аляксандр ГОРНЫ, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі, археалогіі і спецыяльных гістарычных дысцыплін, кандыдат гістарычных навук; Святлана ТАРАСАВА, старшы выкладчык кафедры беларускай філалогіі.

«Звязда»: Зусім нядаўна, у ліпені, у рэдакцыі «Звязды» ўжо праходзіў круглы стол, прысвечаны даце 17 верасня. Тады са сталічнымі гісторыкамі, якія займаюцца гэтай праблемай, мы гаварылі аб ёй у больш глабальным кантэксце... Хоць, напэўна, слова «глабальны» або «лакальны» тут увогуле недарэчы. Таму што ў любым выпадку размова будзе ісці пра жыццё і лёсы соцень тысяч, мільёнаў людзей... Менавіта тут, у заходнебеларускім рэгіёне, лічы, для кожнага і наступствы Рыжскага міру, і 17 верасня 1939 года — не проста радкі ў падручніку па гісторыі роднай краіны, але і частка ўласнай, сямейнай біяграфіі. І менавіта тут, бадай, найбольш дарэчы гаварыць пра важнасць гэтай даты ў кантэксце не толькі аб'яднання народа, але і таго, як змянілася жыццё людзей. Хоць сёння некаторыя і спрабуюць сцвярджаць, што «за Польшчай жылі лепш», але ж насамрэч гэта было зусім не так...

Валерый Чарапіца: Некаторыя сёння сапраўды кажуць: маўляў, за палякамі жылося лепш: мелі і чарку, і скварку. Магчыма, хтосьці і меў. Але ці пераважыць гэта «чарка і скварка», якая была далёка не ва ўсіх, права мець сваю дзяржаву, ганарыцца ёй, размаўляць і вучыцца на роднай мове, мець сваю прэсу — тое, чаго беларусы «за Польшчай» былі пазбаўлены ад пачатку?..

Трэба заўважыць, што беларусы цяпер не толькі нацыянальную дыскрымінацыю, але і канфесійную — вялікая частка беларускага насельніцтва была праваслаўная, і разам з паланізацыяй актыўна праводзілася акаталічванне.

Андрэй Гецэвіч: Калі казаць пра сацыяльныя фактары, ад якіх залежыць дабрабыт людзей, трэба мець на ўвазе не толькі праблему рэгіёна Заходняй Беларусі, па якой літаральна за некалькі гадоў пракацілася не адна вайна, але і пытанне прыярытэтаў. Прыярытэтаў, якія расставіла ў цэнтральнай Польшча да «Крэсаў усходніх». Атрыманая паводле Рыжскага міру беларускія і ўкраінскія землі складалі 24 працэнты ад усёй тэрыторыі і 12 працэнтаў ад насельніцтва тагачаснай Польшчы. Але на гэтай тэрыторыі размяшчалася менш за тры працэнты прамысловай вытворчасці. Рэгіён быў аграрны, з так званым рызыкаўным земляробствам, і ніхто ў Варшаве не думаў гэту сітуацыю кардынальна мяняць — Заходняя Беларусь была проста сярэнім прыдаткам цэнтральных прамысловых раёнаў краіны. Як вынік — нізкі ўзровень даходаў насельніцтва. Што датычыцца іншых сацыяльных паказчыкаў, па якіх і вызначаецца ўзровень дабрабыту людзей... Сем тысяч школ — ніводнай беларускай, 200 студэнтаў-беларусаў у польскіх універсітэтах — значыць, фактычна ніякай нацыянальнай інтэлігенцыі.

(Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.)

Нарэшце, медыцынскае абслугоўванне. На дзесьць тысяч насельніцтва ў Цэнтральнай Польшчы ў той час прыпадала 60-70 бальнічных ложкаў. А ў Віленскім ваяводстве — 17, у Палескім — тры! Ад усіх гэтых фактараў вялікая колькасць насельніцтва знаходзілася ў стане сацыяльнай напружанасці. Людзі, асабліва тыя, што жылі ў прыгранічных раёнах, атрымлівалі інфармацыю з Усходу — па радыё і па іншых каналах, ім было з чым параўноўваць. А ў Савецкай Беларусі тады сапраўды быў небывалы ўздым — стваралася Акадэмія навук, будаваліся новыя прадпрыемствы, адкрываліся новыя ўстановы адукацыі. У заходніх жа рэгіёнах былі яшчэ малазямелле і беспрацоўе.

Віктар Белазаровіч: 74 працэнты сялянскіх двароў у Заходняй Беларусі былі малазямельныя — не больш за 10 гектараў зямлі. Многія сёння скажуць: якое ж, маўляў, гэта мала, тут у многіх па шэсць сотак. Але ж гэта была экстенсіўная гаспадарка, і пражытковы мінімум быў 8,73 гектара на душу працаздольнага насельніцтва, і ён не выконваўся.

Андрэй Гецэвіч: Цяпер скептыкі кажуць пра тое, што ў БССР не было магчымасці выехаць за мяжу, а ў Польшчы беларусы маглі выязджаць. Але ж выязджаць не на турыстычную экскурсію, а ў пошуках заробку, збягаючы ад нястачы, каб мець магчымасць купіць зямлю. У тых, чые карані тут, шмат сямейных гісторыяў менавіта пра тое, як прадзед з'ездзіў на заробкі ў Амерыку, вярнуўся і купіў надзел зямлі. Людзі проста хацелі жыць і працаваць на сваёй зямлі, а магчымасці такой дзяржава ім не дала. А яшчэ людзі хацелі, каб да іх нармальна ставіліся, — і гэтага яны не мелі.

Эдмунд Ярмусік: Мой дзед памёр у красавіку 1939 года, бо яму патрабавалася аперацыя. А каб зрабіць аперацыю, трэба было прадаць карову. А ў сям'і трое малых дзяцей. Дзед памёр, а мой бацька, які застаўся ў сям'і старэйшым, у 11 гадоў стаў за плуг, каб пракарміць астатніх. Вось такая сямейная гісторыя як сведчанне таго, як тут жылося «за Польшчай». Нялёгка жылося абсалютнай большасці людзей, асабліва сялянству, бо здабываць кавалак хлеба прыходзілася вельмі цяжка працай...

«Звязда»: Беларусы — людзі адведку цярплівыя, пра гэта сёння нават анекдоты складаюць. Але, трэба думаць, згаданая сацыяльная напружанасць у заходнебеларускім грамадстве была на той час вельмі вялікая. Нацыянальна-вызваленчы рух быў без перабольшвання масавы, і пра гэта таксама варта не саромецца сёння казаць.

Аляксандр Горны: Пра нацыянальна-вызваленчы рух на тэрыторыі Заходняй Беларусі мы вельмі мала пакуль ведаем. А ён сапраўды быў масавы — сотні тысяч людзей ва ўмовах паланізацыі, палітычнага пераследу, эканамічнай нястачы змагаліся за беларускае слова, за аб'яднанне беларускіх

земляў. Толькі ў складзе Беларускай сялянска-работніцкай грамады, паводле афіцыйных звестак, было 90—100 тысяч чалавек. (У савецкім Мінску на час утварэння гэтай арганізацыі, у 1926 годзе, было менш сябраў кампартыі большавікоў.) Гэтыя людзі думалі па-беларуску, яны супраціўляліся паланізацыі. Нездарма лідара гэтай арганізацыі Браніслава Тарашкевіча называлі «беларускі Гандзі» — інтэлектуал еўрапейскага ўзроўню, які пайшоў бараніць беларускае насельніцтва. Нават седзячы ў Гродзенскай турме менавіта за ўдзел у беларускім вызваленчым руху, ён перакладаў на нашу мову «Пана Тадэвуша» Адама Міцкевіча. Актыўна дзейнічалі і Камуністычная партыя Заходняй Беларусі, і Таварыства беларускай школы. Была нават жаночая арганізацыя — Аб'яднанне беларускіх жанчын імя Цёткі...

Наталля Улейчык: Як прыклад такой адданасці беларускай справе — Сяргей Прытыцкі. Для мяне асабіста ён не толькі вядомы дзяржаўны дзеяч, але і блізкі сваяк: Сяргей Восіпавіч — старэйшы брат майё бабулі. Таму гісторыя яго барацьбы — гэта частка нашай сямейнай гісторыі. Іх сям'я была з вёскі Гаркавічы з-пад Бела-стока, тыповая беларуская шматдзетная малазямельная сям'я. І выпрабаванні былі тыповыя для таго часу: уцёкі на ўсход ад вайны, вяртанне да разбуранай сядзібы і ўсё ліха, якое давалася пазнаць беларусам, што апынуліся на тэрыторыі Польшчы. Спацатку старэйшы брат Аляксандр уступае ў КПЗБ, каб змагацца за лепшае жыццё, за ім ідзе і Сяргей. Пасля — падполле, арышт, астрог. У 1934 годзе Прытыцкага пераправілі ў Мінск у школу КПЗБ пры ЦК КПБ, але ў 1935 годзе ён вяртаецца на радзіму. Забойства правакатара, які здаваў падпольныя арганізацыі, смяротны прысуд, замена пад ціскам грамадскай смяротнага пакарання на доўгатэрміновае зняволенне. Равіцкая турма на польска-германскай граніцы, вызваленне 1 верасня 1939-га падчас наступлення нямецкіх войскаў, шлях разам з іншымі палітзняволенымі на ўсход, да Бела-стока. Менавіта ў Бела-стоку ён і даведаўся, што Чырвоная Армія перайшла граніцу...

Аляксандр Горны: Гаворачы аб нацыянальна-вызваленчым руху, варта заўважыць яшчэ адзін важны момант. Кожнае з беларускіх аб'яднанняў — ад леварадыкалаў да паланіфілаў — у сваіх праграмных дакументах прапісвала галоўны тэзіс — «Аб'яднанне беларускага народа». І гэта была галоўная мэта барацьбы — усе яны бачылі беларусаў у сваёй адзінай дзяржаве.

І што яшчэ характэрна — за ўсе васьмнаццаць гадоў палякі не змаглі задушыць народны рух і жаданне людзьмі звацца. Нядаўна ў архіве я знайшоў надзвычай цікавы дакумент польскай паліцыі таго часу — фатаграфія рэчаў, якія яны канфіскоўвалі ў беларускіх актывістаў. 1938 год. Здавалася б, ужо няма ніводнай беларускай школы, беларуская прэса забаронена. А маладыя дзяўчаты з-пад Бераставіцы сваім хлопцам, сябрам Кампартыі Заходняй Беларусі, якія сядзяць у польскіх астрагах, вышываюць на хуцінках па-беларуску (а ходзяць жа ў польскую школу): «Майму дарагому...», «Майму барацьбіту...», «Майму каханаму...» Гэта вельмі яркавы паказчык таго, што беларусы, нягледзячы на суцэльную паланізацыю, заставаліся беларусамі, у тым ліку дзякуючы сотням тысяч актывістаў, якія не адракаліся ад ідэі беларускага яднання. І да 17 верасня 1939 года многія былі падрыхтаваныя, многія яго чакалі...

«Звязда»: І гэты дзень прынёс людзям перамены да лепшага — як бы ні банальна гэта гучала, але яно насамрэч так і было...

Ірына КІТУРКА.

Віктар БЕЛАЗАРОВІЧ.

Валерый ЧАРАПІЦА.

Наталля УЛЕЙЧЫК.

актывістаў. 1938 год. Здавалася б, ужо няма ніводнай беларускай школы, беларуская прэса забаронена. А маладыя дзяўчаты з-пад Бераставіцы сваім хлопцам, сябрам Кампартыі Заходняй Беларусі, якія сядзяць у польскіх астрагах, вышываюць на хуцінках па-беларуску (а ходзяць жа ў польскую школу): «Майму дарагому...», «Майму барацьбіту...», «Майму каханаму...» Гэта вельмі яркавы паказчык таго, што беларусы, нягледзячы на суцэльную паланізацыю, заставаліся беларусамі, у тым ліку дзякуючы сотням тысяч актывістаў, якія не адракаліся ад ідэі беларускага яднання. І да 17 верасня 1939 года многія былі падрыхтаваныя, многія яго чакалі...

«Звязда»: І гэты дзень прынёс людзям перамены да лепшага — як бы ні банальна гэта гучала, але яно насамрэч так і было...

Ірына Кітурка: У гэты дзень адбыўся акт гістарычнай справядлівасці, калі штучна раз'яднаны з палітычных меркаванняў іншых дзяржаў народ быў аб'яднаны. Нашым продкам і нам — хыхарам заходніх рэгіёнаў Беларусі была дадзена магчымасць пачаць новае жыццё, у якім не было нацыянальнага і сацыяльнага ўціску, у рэспубліцы, нават у назве якой было слова «Беларуская». 17 верасня як дзень народнага адзінства — для нас не проста дата і не проста прыгожыя словы.

Для нашага ўніверсітэта гэты дзень таксама вельмі важны. Менавіта дзякуючы 17 верасня 1939 года з'явілася сама магчымасць арганізацыі вышэйшай навучальнай установы на заходнебеларускіх землях. Ужо праз паўгода далучэння Заходняй Беларусі да БССР, 22 лютага 1940 года, было прынята рашэнне аб стварэнні настаўніцкага інстытута ў Гродне, з якога, уласна, і бярэ пачатак наш універсітэт. На настаўніцкі інстытут у той час была ўскладзена вялікая задача — рыхтаваць кадры для навучання беларускіх дзяцей у беларускіх школах. Што да 1939 года нават уявіць было немагчыма.

Андрэй Гецэвіч: Тыя змены, якія адбыліся літаральна ў першыя месяцы пасля ўз'яднання, — рэч найкаласальнейшая для насельніцтва Заходняй Беларусі. Акрамя настаўніцкага інстытута ў Гродне, з'явіліся падобныя ўстановы ў Пінску і Баранавічах. Былі адкрытыя 25 сярэдніх навучальных устаноў, якія павінны былі забяспечыць народную гаспадарку ўласнымі кадрамі. Школы сталі беларускімі. Прычым не трэба казаць, што ўсё польскае тут жа гвалтам забаранілі — тысяча школ засталіся польскамоўнымі, былі і літоўскія, і ўкраінскія школы.

Мільён гектараў зямлі нацыяналізавалі і перадалі сялянам! Так, мы будзем потым казаць пра тое, што пасля яна стала калгаснай. Але давайце не забываць, што да вайны ў Заходняй Беларусі ў калгасы людзей ніхто не заганаў, былі аднаасобныя гаспадаркі...

Віктар Белазаровіч: 49 тысяч двароў, якія да вайны ўступілі ў калгасы, у большасці сваёй не былі прымусова туды ўцягнуты, яны самі так захачелі, няхай гэта былі былыя бядняцка-батрацкія гаспадаркі. І ўлада іх падтрымала...

Андрэй Гецэвіч: І галоўнае, у працэсе гэтых сацыяльна-эканамічных змен вырашылася асноўная праблема — беспрацоўе. Магчымасць працаўладкавацца, навучыцца нейкай прафесіі, асабліва для моладзі, была вельмі важнай. А дадайце бясплатнае медыцынскае абслугоўванне, якое стала даступнае ўсім без выключэння. З такімі зменамі большасць насельніцтва толькі вітала новую ўладу, людзі былі гатовыя да ўз'яднання.

Віктар Белазаровіч: Каб зразумець асэнсаванне тых падзей тагачаснымі людзьмі, несумненна, трэба звяртацца да дакументальных крыніц, дзённікаў, успамінаў. Такія ўспаміны былі выдадзены ў зборніку «У новай айчыне» ў 2001 годзе. Многіх рэспандэнтаў сёння ўжо няма сярод жывых. Але ў гэтым выданні засталіся сведчанні таго, як простыя людзі ўспрымалі 17 верасня. «Прышлі нашы», — вось як згадвалі праз